

САВО ВУКМАНОВИЋ

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГЛАВНИХ ЛИКОВА У КЊИЖЕВНОМ ДЈЕЛУ СТЕФАНА МИТРОВА ЉУБИШЕ

Ако је тачно да је писац „најчистија грудa своје земље“, свога завичаја, то у пуној мјери важи и за Стефана Митрова Љубишу. Израстао у племену Паштровића, из кога је понио најљепше физичке и духовне особине, он му је и доцније припадао читавим својим бићем и као политичар, културни радник и приповједач посветио му ову своју активност.

У политици Љубиша је постигао крупне успјехе за свој крај. Бјешт и способан политичар, за кога је речено да је „знао по води да ходи и по сухом да броди“, он је у току седамнаест година своје парламентарне дјелатности, као заступник бокешких општина у Далматинском сабору у Задру и као посланик у Царевинском вијећу у Бечу, много учинио за унапређење привредног и културног живота својих сународника.

У књижевности Љубиша је, по свједочењу његовог блиског познаваоца и пријатеља Тодора Стефановића Виловског, налазио одмора од „тешке политичке борбе“ и „од живе агитације својих противника“. Али, исто тако, књижевно стварање за њега је било продужење и допуна политичко-патриотског рада.

Умјетничка форма и израз послужили су му да прикаже један патријархални свијет античких врлина и снажне националне свијести који се борио против туђина за очување својих права и културе. У томе је слиједио примјер Вука Караџића, нашег најбољег познаваоца народног стваралаштва, и великог националног пјесника Његоша. *Горски вијенац* је открио Љубиши свијет узвишених моралних и херојских ликова, који је постојао и у његовом ужем завичају, у приморским племенима, само што је у црногорској средини живио на уснама гуслара, у епској пјесми, као најјачем одјеку свих тамошњих историјских збивања, док се на Приморју чувао у народном предању и у историјским запи-

сима и законима. Из тих извора, који говоре о старим временнима и наравима, Љубиша је црпао материјал за своје књижевно дјело. То је доба када су Паштровићи, као и остала црногорска племена после пада зетске државе, били изложени тешкој историјској судбини. Приклијештени као у процијепу између Турака и Млечића, „змаја и лава“, и у непрекидној борби с њима да би очували своје „старе слобостине“, своја права и аутономију, они су одбијали сваки притисак са стране, сваку новину, изоловали се од страног свијета, окретали се према прошлости, прихватили традицију, богатали је новим облицима и мотивима, према доцнијим доживљајима и промјенама у племену, и развили је у плодну народну књижевност. Тако је настало једно богато културно наслеђе у коме је Љубиша видио најчистији израз народне душе. Његову етничку и духовну свјежину. Из њега је узимао догађаје и личности које је сликао и најчешће их уздизао до херојске и етичке величине.

Јунаци Љубишиних приповједака су духом и карактером јаке и постојане личности. Све оне носе одлике патријархалног свијета какав је био у једној друштвено-историјској епохи. Све су надахнуте витештвом, пожртвовањем, племенитошћу. Само удворице, пузавци и слуге туђинаца су зли и опаки људи. Љубиша је своје јунаке сликао у оквиру једне одређене средине и у посебним условима живота а представљао их као носиоце општих људских тежњи и идеала. Он их је везивао за родно тло, за мјесне догађаје и појаве, и истовремено им придавао општија национална осјећања и мисли. Његови ликови су типични представници свога краја. Психолошки, они су уобличени према општим догађајима и личним поступцима, у међусобним односима и, нарочито, у кратким и живим дијалозима. Они су представници цијеле једне заједнице, једног колектива, са појачаном и наглашеном националном свијешћу. Као и Његошеви јунаци, и Љубишини су прожети народним идеалима. Сви колективно мисле, осјећају, доживљавају и изводе акцију. Запојени су етиком чојства и јунаштва.

Најрељефнији Љубишин књижевни лик је Кањош Мацедоновић, храбри и срчани паштровски сељак, који као заточник млетачког дужда побјеђује његовог непријатеља, дивовског Фурлана. То је дивно извајана фигура, пуна, једноставна и природна, која подсећа на Његошеве јунаке. Кањош оличава основне црте Паштровића и њихов однос према Млечићима. У његов лик Љубиша је уткао многе црте свога карактера као човјека и још више као политичара. Кањош је велики родољуб, горд и поносан на своје племе. Мален узрастом, он жали што није „височији“ како би достојанственије представљао своје земљаке. Духом и храброшћу личи и на јунаке из наше народне поезије. Непобједив је као и народни дух.

Лик Кањоша Мацедоновића, иако грађен на основу традиције, како је то запамтила народна машта, умногом има и реалистичке

тичке црте. У њему су уједињене особине из народног предања и из савременог живота. Кањош је прави, паметни, разборити и практични Паштровић који је као дуждев замјеник и мегданџија хтио да извуче користи за своје земљаке, исто као што је и Љубиша настојао да искористи сваку дату политичку ситуацију. Против Фурлана Кањош се није борио из љубави према Млечићима, већ ради добити, слободне трговине, очувања својих права и, још више, ради славе и части свога племена. Њему је као и Фурлану врло добро познато да им је дужд заједнички душманин, али он је знао да ће овом борбом и витешком побједом задужити Млечиће, ојачати савез са њима и потврдити јунаштво и поштење Паштровића. Млетачко савезништво је Кањошу и његовим племеницима било потребно као и Љубиши аустријско, јер су били остављени од свакога, без ичије помоћи и заштите. То је „пријатељство било од невоље“, из жеље да се помогне своме народу и да се спасе од још тежег господства и опаснијег поробљивача.

У сучељавању Кањоша са Млечићима, Љубиша је, поред витешких, истакао и многе моралне особине нашег човјека. Кањош је јуначког срца, несебичан, човјечан и достојанствен. Олбија награду која му је понуђена из ризнице Св. Марка за услуге што их је учинио дужду. Његов лик Љубиша је психолошки досљедно сликао супротстављајући га Млечићима, који представљају један други свијет, огрезао у људским манама и нискостима, који вјерује да се за новац може све купити, част, јунаштво и национална свијест. Кањош подсећа на слободарског и правдољубивог Његошевог Драшка Поповића који је извргао оштрој критици и сатири државни поредак, друштвено-просвјетне прилике и морал Млетака.

Од Кањоша је још шире и изворније захваћен лик Стевана Штиљановића, посљедњег кнеза Паштровића из прве половине XVI вијека. Његов живот представља бурну и потресну историју Паштровића и сусједних племена, која је, поред нешто романтике, дата са пуно реализма. Штиљановић је „мудра и разборита личност“, човјек јуначког духа, узорног морала и патриотизма, велики добротвор и заштитник Паштровића. „Он никога није мрзио ни презирао осим лукаве млетачке владе и у својој самоћи је уздисао за изгубљеном слободом своје отаџбине.“ У гладним годинама, за вријеме прогона од стране Млечића, чинио је многа хумана дјела и спасавао своје племенике. Када су му вјероломни Млечићи угрозили живот и покушали да га отрују, напустио је завичај и пошао онамо „гдје још има српске и хрватске земље“, гдје ће „бар јуначки да погине“. На поласку се дирљиво растаје са својим земљацима. Он им предочава тешке дане који ће наступити и препоручује да у том метежу не изгубе „свијест свога имена и величину свога племена“, јер „проће зло турско и млетачко, а ви ћете остати“.

Штиљановићев лик Љубиша је изградио на основу предања које је и до данас живо у Паштровићима. Сликао га је доживљено и топло и приказао га као идеалног народног борца. У Штиљановићу Љубиша је, како је то већ примијећено, изразио и себе самог. Као и његов давни претходник и вођа паштровског племена, и он је „уздисао у самоћи за изгубљеном слободом своје отаџбине, али се устезао од сваког јавног прегона и преврата“.

У борби против Млечића Љубиша је приказивао наше људе као храбре и поносне борце, са наглашеном националном свијешћу. Таквима их је сликао и у борби против Турака, којима су се тешко светили за њихове злочине. Стари Црногорац Спасоје Лекић свети свога сина и аустријске изасланике, своје госте, који су дошли да преговарају и успоставе савез између скадарског папе Бушатлије и „Тесара и Московца“, а које су Турци из засједе убили. Лекић је патријархални тип, поштени и мудри сељак. „Образ и дата ријеч су му највећа светиња.“ Када је по наговору барскога архимандрита Дебеље одлазио у Скадар на преговоре с Турцима, „он се није бојао коца ни конопца“, већ евентуалних приговора свом дому, у којем су му двије женске главе, што би га „из темеља убило“. У својој моралној осјетљивости Лекић се плаши „опаког свијета да му због убијених посланика не рекну да је „врх њих мито примио“ и „тобож погазио вјеру и гостопримство“, а он би „волији да види плам наврх своје куће неголи да остави потомству срамно име“. Његово је увјерење да онај који „умире у поштењу живи довијека“. Оставши без јединца сина и једине кћерке, који су нашли смрт у таласима Скадарског језера, Лекић угушује свој бол и изриче благослов ако се над њиховим мртвим тијелима оснује вјечита слобода његове домовине.

Најистакнутији Љубишин јунак је поп Андровић. То је „најоглашенији Паштровић прошлога вијека“. Оклеветан од Млечића да је у тајним договорима с Махмут-пашом Бушатлијом и да калаузи његовој војсци, која је пљачкала при пролазу кроз Паштровиће, поп Радо Андровић, попут косовског хероја Обилића, одлази паши под шатор да га убије. Не успјевши у томе, пада „жртвом зависти и пријекора“. У Андровићу Љубиша је приказао поносног човјека који се жртвује за углед и спас свога племена. Да би спрао љагу коју су му нанијели Млечићи, доказао свој патриотизам и оставио часно име потомству, он једини излаз налази у витешком подвигу и погибији.

Андровићева јуначка смрт „најљепши је примјер народног првака и отаџбеника, човјека Обилићева кова“. Његов живот, стално изложен непријатељским сплеткама и нападима, илуструје историјску борбу његовог племена, које се борило и против Млечића и против Турака, да би очувало своју самосталност и народност. У тој борби, дугој и жилавој, изградила се узвишена и јединствена етика херојског хуманизма, на којој се васпитавала читава једна друштвена заједница и одржавала у цјелини.

Чојство и јунаштво су два главна својства Љубишиних личности. Они су неодвојиви у патријархалном свијету и чине суштинску карактеристику паштровског племена. Током времена Паштровићи су формирали једно традиционално схватање морала, које је за њих важило као неумитни закон. Такво наслијеђено схватање морала имају и остали Љубишини јунаци, Вукац и Шћепац Паштровићи, Грујо Милошев из црногорског села Грађана, грбаљски сељак Мијат и два женска лика, Горде и Ружа. Сви они носе дубоко у себи као завјештање осјећање морала, појам човјечности и свијест о друштвено-племенским дужностима. Вукац и Шћепац, убица и отац убијеног, честити су сељаци, родољуби и јунаци, али и велики патници, које притиска тешки духовни терет: једнога што је у плаховитости починио убиство и тиме изгубио свој дсм и опстанак у племену, а другога питање освете. Њихову ситуацију Љубиша је психолошки и драмски снажно приказао. Вукац, „протјеран у турско“, са женом и шесторо дјеце нашао се „у скитању и срамном страдању“. „У највишој (његовој) невољи, гладотињи, босотињи и голотињи“ Турци су покушали да га подмите да убије попа Андровића или да им калаузи у походу против своје домовине. Одбио је њихову понуду, јер радији је био да се „утопи и назове самоубицом него брацком издајцом“. Стога се вратио у завичај да га Шћепац убије за сина му, да тако бар „умре у поштењу“, сачува „образ, једино добро које му је остало“ и својој дјечи „отвори пут да опет буду Паштровићи“. Али, Шћепац је потиснуо свој бол и великодушно опростио крвнику.

У лику Вукца и Шћепца Љубиша је психолошки приказао покајање убице и величину праштања. Изразио је једну црту својствену његовим земљацима којима је као члан познате „Банкаде“ често пресуђивао у њиховим односима. За прогнатог Вукца губитак домовине и родног огњишта ствар је части, достојанства и уопште питање опстанка у животу. Патриотско осјећање он доживљава снажно, као зов крви која га вуче на родно тло. У Шћепцу, пак, Љубиша је приказао тип Паштровића који се духом и срцем високо уздигао и сам себе побиједио. У његовом праштању желио је да нагласи племенитост својих земљака, који су се одувјек такмичили у врлинама. Шћепац је паметан, великодушан и храбар. Крвнику се не свети, јер освета је задовољство само од једног тренутка и дјело слабих и нејаких. Јунак је увијек племенит и опрашта, а кукавица никада. На збору главара Шћепца поздрављају бурно као „мудра јунака и свијетлог образа“. Његов поступак израз је расположења и жеља свих Паштровића, међу којима треба да влада мир, љубав и слога.

Психологију покајника Љубиша је мајсторски приказао и у преступнику Грују Милошеву, сељаку из Грађана. Он умало није издао Млечићима патријарха Бркића, који се био склонио код њега, бјежећи од Турака. Приказујући како Грујо осјећа свој гријех, Љубиша је сликао простог, наивног, сујевјерног и си-

ромашног сељака, којег је од срамног покушаја спасила „урођена ђуд јуначког поштења“. По наговору свога побратима Луке Стојанова са Брајића, који је одржавао кумовске везе са Латинима у Будви, Грујо Милошев се у први мах полакомио на новац и пристао је да прода патријарха Бркића. Али убрзо, постиђен и мучен мрачним сновима и грижом савјести, потражио је духовно ослобођење и спасење у покајању и исповијести.

Портрет Груја, моралног преступника којег је спопао страх од тежине гријеха, Љубиша је радио са пуно финог психолошког запажања. Одједном, Грујо се осјетио најтежим грешником и тражи да га баце у најдубљу јаму или да пусте да га звијери растргну, „како му се не би знао гроб на овом свијету“. Ипак, када је чуо да га је патријарх опростио гријеха, намах је задовољан, плаче и крсти се, али још никако не пристаје да и сам опрости побратиму Луки, који га је увукао у гријех. На крају, на велико наваљивање и пријекоре сеоског попа Њешка, Грујо „отпрашта и птици у гори и риби у мору и ђаволу у паклу и Луки на Брајићима“.

Грујови саплеменици да би умањили његову срамоту, коју доживљавају и као своју, заједничку, и да би се осветили за повријеђени понос и углед, на лукав и груб начин надмудрују Луку Стојанова са Брајића који је хтио да препрода патријарха Латинима. За Груја, да би спрали срамоту коју им је причинио и утрли сваки његов траг, одлучују „да га спрже у лучевој бачви и да његов прах овеју на четири вјетра да му се не зна стрва“. Ријешили су и да га не помињу „ни жива ни мртва као да се није ни рађао“.

Човјека из патријархалног свијета Љубиша је приказао и у Мијату, примитивном, сујевјерном и краткоумном, али врло поштеном, простодушном и постојаном сељаку из Грбља, кога Млечићи настоје да искористе у својим намјерама против православних калуђера на Превлаци. За истину и правду Мијат је поднио најтеже муке и искушења. Његову дубоку националну свијест и здраво, урођено морално осјећање ништа није могло да помути, нити његово срце да заплаши. По природи миран, чврстог карактера и храбар, Мијат је отворен и непосредан, у поступцима понекада врло нагао и напрасит. Оштро одбија да буде кривоклетник и слијепо оруђе Млечића против превлачких калуђера. У Млечцима убија свештеника и исповједника који је покушао да га наведе на криви пут. Пред смрт, да се исповиједи, тражи свештеника „од народске“, који је вичан сеоским невољама и који је навикао да свашта слуша и прашта, јер ће једино он „повјеровати његове муке и тегобе и наћи им лијека и разлога“.

У Мијатовој личности Љубиша је приказао представника патријархалне, културно заостале средине, у којој су зацариле предрасуде и мистична схватања, али у којој је жива и снажна национална свијест. Психолошки је насликао грбљског сељака у одређеној епохи, када је требало издржати тешку и мучну бор-

бу против туђинског поробљивача. Упечатљивости овог лика доприносе контраст са другим ликовима, који представљају злоћу, пакост, одрођеност и подложност Млечићима, и елементи богатог фолклора из давне прошлости, карактеристичног за грбальско становништво.

Патријархални карактер Љубишиних јунака још је изрази- тији у женским ликовима. Жене у Љубишиним приповијеткама су непросвијетлене, сујевјерне и конзервативне, склоне интригама и осветољубиве. Једино су Ружа и Горде свијетли, идеални лико- ви. Обје су Црногорке, из угледних патријархалних породица. Обје се одликују најљепшим физичким и духовним особинама, које красе само узорне женске ликове у народним пјесмама. Ружа је патница коју попут Пепелуге у народној причи кињи и злос- тавља опака маћеха. Вриједна, благородна и пожртвована, она све храбро и без роптања подноси. Али, када су покушали да је отму и удаду за недостојног човјека, Ружа се, да би сачувала уг- лед свој и свога дома и остала вјерна вјеренику, стрмоглави низ литицу и налази смрт у мору.

Примјер постојаности у љубави је Горде, кћи храброг и чес- титог црногорског сељака Спасоја Лекића из Сеоца. Васпитана у патријархалном дому својих родитеља, она је самопријегорна, племенита и храбра. Ноћу, кришом, извлачи из Скадарског језе- ра леш свога вјереника, којег су Турци из засједе убили, и том приликом и сама се топи. Њен лик Љубиша је изградио према дјевојци из народних пјесамa, само, за разлику од народног ства- раоца, начинио га је отворенијим у испољавању љубави.

Према типовима из народних умотворина, Ери, Ђоси и На- срадин-хоци, вјероватно и под утицајем сличних из страних књи- жевности, Љубиша је створио лик Вука Дојчевића, по предању популарног шаљивчине и досјетљивца са двора Ивана Црнојеви- ћа. Његов јунак сличан је народним, али је и пунији, сложенији и разноврснији од сваког појединачно. Дојчевић је шаљивчина, објешењак, досјетљивац, лукавац и препредењак, али исто тако и народни филозоф, мудрац и дипломата, а понекад и завидљивац и пакосник. За њега Љубиша каже да је био „ћуди веселасте и шаљиве, ума оштра и бистра, памети здраве и досјетљиве, говора пуна и отресна“.

У лику Вука Дојчевића Љубиша је оваплотио народну муд- рост. Приказао је сложену личност богатог и свестраног духа која зна да расправља и расуђује о многим и најзамршенијим пита- њима живота. Дојчевић је јужњак, непосредна и отворена приро- да, живе маште и врло богате рјечитости. У облику афоризама и народних пословица, које илуструје разним згодама и догађајима из живота, он даје савјет, учи, хвата људе у грешкама, износи њихове добре и лоше стране, шали се са њима и исмијава их. У њему је Љубиша представио сву дубину мисли и сложеност ка- рактера човјека из народа.

Љубишини јунаци су изданци једног одавно прохујалог свијета, који је још живио највише у народним предањима. Сви су представљени као националне и моралне вриједности. Кроз њих је проговорила духовна величина једнога краја, дубоки и урођени патриотизам, јунаштво и етика. За Љубишу књижевност није само умјетничка евокација и визионарска слика прошлости, већ и жива, подстицајна снага за све напредно и хумано. У њој је нашао најјаче средство да изрази своја патриотска осјећања, која су мотивисала и његову политичку мисију.